

1.2. MAKROGAZDASÁGI ÉS ÜZLETI KÖRNYEZET

BARTHA ATTILA

A RENDSZERVÁLTÁS ÖRÖKSÉGE

Magyarország gazdasági folyamatai a rendszerváltást megelőző évtizedekben egy tipikus kelet-közép-európai átalakuló gazdaság történeteként írhatók le (Kornai 2005). Az ötvenes-hatvanas évek erőteljes expanziója után a hetvenes évekre a gazdaság növekedése lelassult, és a nyolcvanas évtizedben már kifejezetten alacsony volt. Az éves átlagban alig 1 százalékos GDP-növekedés a gazdasági lehetőségek beszűkülésével, az életszínvonalban elért addigi eredmények elvesztésével járt együtt. A hazai folyamatok azonban két lényeges ponton mégis eltérően alakultak. Egyrészt, az 1956-os forradalom után, de különösen 1964-től – az ország fizetésképtelenségének árnyékában – a politikai vezetés fokozatos engedményekre kényszerült (Csaba 2002). Másrészt, a hetvenes évektől kifejlődött, majd a nyolcvanas években elterjedt az úgynevezett második gazdaság (Gábor–Galasi 1981). A piaci átalakulás társadalmi támogatottsága, bizonyos kvázipiaci jellegű elemek, korlátozott vállalkozási készségek elterjedése előnyt jelenthetett a kapitalista piacgazdaság kiépülésében, ugyanakkor a nyolcvanas években legalizált második gazdasággal intézményesültek a normaszegő gazdasági viselkedésformák,¹ amelyek máig hatóan rombolják az adómorált (Semjén–Tóth 2009). Másrészt, a gazdasági teljesítményhez mérten viszonylag magas életszínvonal – átmeneti – megőrzése csak úgy volt lehetséges, hogy Magyarország államadóssága 1984–1987 között megduplázódott, ami a rendszerváltás idején már kiugró tehertételként jelentkezett – szemben a kelet-közép-európai országok döntő többségével, amelyek lényegesen kevésbé adósodtak el.

KILENCVENES ÉVEK – GYORS STABILIZÁCIÓ, LIBERALIZÁCIÓ, MÉLYEBB INTÉZMÉNYI ÁTALAKULÁS NÉLKÜL

A kilencvenes évtizedben Magyarország élenjárónak bizonyult a nyugati közgazdászok által irányadónak tekintett SLIP menetrend (stabilizáció, liberalizáció, a piacgazdasági kereteknek megfelelő intézményi átalakítás és privatizáció) következetes és viszonylag gyors alkalmazásában (World Bank 1996, Kolodko 2001). 1996 végéig a többlépcsős makrogazdasági stabilizáció mellett létrejött és konszolidálódott a magyar pénzügyi rendszer, nagyrészt lezajlott a működőtöke-beármalást előnyben részesítő privatizáció, és az ország exportorientált, nyitott gazdasággá vált. Ennek köszönhetően az évtized második

¹ A második gazdaságnak a költségvetésre, illetve a piaci attitűdökre gyakorolt tartósan negatív hatásaira már Kornai (1992, 12. o.), illetve Róbert (1994, 314. o.) felhívták a figyelmet.

felében Magyarország gazdasági növekedése gyors, felzárkózása folyamatos volt: miközben 1997-ben még a mai Európai Unió 27 országára számított egy főre jutó GDP átlagának mindössze 53 százalékát érte el, addig 2003 végéig, vagyis az uniós csatlakozást közvetlenül megelőző évre az EU–27 átlagának 63 százalékáig zárkózott fel.

Az üzleti környezet minőségének mérésével foglalkozó összehasonlító jelentések⁵ lényegében egyöntetűek abban, hogy a kilencvenes évek második felére Magyarországon a visegrádi régió többi országáénál kedvezőbb befektetői klíma jött létre. Ugyanakkor, mint az **1. rész 1. fejezetében** vázoltuk, a közoktatásban és a közigazgatásban elmaradtak a mélyebb intézményi átalakulások, és az átalakulással járó társadalmi feszültségeket rövid távú, felületi megoldásokkal igyekeztek csillapítani.

Az évtized növekedési pályája foglalkoztatási következményeit tekintve két periódusra osztható. A tranzíciós visszaesés utáni években, 1994–1997 között a gazdasági növekedést elsősorban a termelékenység és a tőkeinputok növekedése táplálta. Ebben az időszakban a munka növekedési hozzájárulása erősen negatív, ugyanakkor a munkaerő reallokációjának szignifikáns pozitív növekedési hatása volt (Harasztosi 2011, 14. o.). Az erőteljes működőtőke-beáramlás hatására az 1998–2001 közötti időszak növekedése tőkevezérelt, a munka növekedési hozzájárulása ugyan már nem negatív, de statisztikailag igen csekély. A növekedés szerkezeti jellemzői tehát ebben az időszakban sem támogatták a foglalkoztatás bővülését, ráadásul az időszak végén, a 2001-es minimálbér-emelés parciális foglalkoztatásai hatásai negatívak voltak: „az erősebb bérsokk miatt az elmaradott régiók amúgy is alacsony foglalkoztatási szintjére különösen kártékony befolyást gyakorolt a 2001. évi minimálbér-emelés.” (Kertesi–Köllő 2004, 319. o.).

A KÉTEZRES ÉVEK – A FENNTARTHATATLAN FISKÁLIS POLITIKA NÖVEKEDÉSI KÖVETKEZMÉNYEI

A rendszerváltás utáni időszak magyar gazdasági pályáját mérlegre téve, a kilencvenes évtizedet viszonylag sikeresnek, a kétezres évtizedet viszont egyértelmű kudarcnak értékelhetjük. Miután a hasonló helyzetű országokhoz képest a gazdasági növekedés viszonylag korán indult meg, a szerkezetváltás, a nyugati irányú exportreorientáció pedig – összefüggésben a privatizációval és a működőtőke beáramlásával – a régió más országainál előbb kezdődött, Magyarországot az évtized fordulóján a térség egyik legsikeresebb országaként tartották számon. Még az egyik kritikus örökség, az államadósság is kedvező pályára állt: miközben a kilencvenes évek közepén a bruttó államadósság a GDP 85–90 százaléka között mozgott, ennek aránya 2001-re a GDP 52 százalékára, azaz jóval a kritikus – az euró bevezetéséhez szükséges – 60 százalékos szint alá csökkent. Bár a közösségi szolgáltatásokat biztosító rendszerek reformjai elmaradtak a kilencvenes évtizedben (leszámítva az 1997-es nyugdíjreformot), a fiskális politika alapvetően fegyelmezett maradt – a kétezres évtized elejétől viszont visszatért a magyar állam „fiskális alkoholizmusa” (Kopits 2008). Felerősödtek a késő Kádár-kori jóléti rendszert annak pénzügyi fenntarthatatlanságával együtt restauráló gazdaságpolitikai lépések, amelyek a magyar gazdaságpolitikai pálya összes buktatóját (eladósodottság,

5 Lásd a Világgazdasági Fórum és a lausanne-i IMD globális jelentéseit, vagy a Világbank aggregált kormányzási indikátorokon alapuló összehasonlítását (WEF 2008, 2009, 2010, 2011, IMD 2009, WBG 2009). Ezek részben makroszintű gazdaságstatisztikai és intézményi adatokon, részben nagymintás, kérdőíves adatfelvételeken alapulnak.

alacsony foglalkoztatás, súlyos területi egyenlőtlenségek, magas infláció) újratermelték, és a régió többi országával összevetve, a magyar gazdaság lényegesen alacsonyabb növekedéséhez, a felzárkózás megakadásához vezettek. A kiterjedt jóléti intézményrendszer az évtized végéig fennmaradt, holott belföldi jövedelmekből nem volt finanszírozható (Kármán 2008, Csillag 2009). Mindez magától értetődően vezetett a külső eladósodottság növekedéséhez, a magyar gazdaság külső sérülékenységének fokozódásához. 2008-ra a GDP-arányos bruttó államadósság 73 százalékra ugrott – így 2008 őszétől a nemzetközi pénzpiacok nem véletlenül tekintették Magyarországot a térség egyik legsebezhetőbb gazdaságának. A korábbi tétova korrekciós kísérleteket csupán – a világgazdasági válság európai elmélyülésének idején, az ismét fenyegető fizetésképtelenség árnyékában – 2009-től váltotta fel érdemi költségvetési stabilizáció, ami viszont átmenetileg súlyos, a régió többi országában tapasztaltnál jellemzően mélyebb recesszióval párosult.

A makropénzügyi stabilitás romlásával egyidejűleg a kétezres évtized közepétől lelassult a működőtőke beáramlása, és a beruházások a GDP-hez viszonyítva folyamatosan csökkentek. Ez annak ellenére történt, hogy – hasonlóan a közép-európai térség nagy részéhez – a kiépült erős feldolgozóipari kapacitások Magyarország számára is tartósan kedvező export-versenyképességi pozíciót garantáltak. A magánszolgáltatások ugyanakkor gyengék maradtak, keresleti szempontból pedig a belföldi fogyasztás növekedése csupán átmeneti volt és törékenynek bizonyult. Sőt, a magas belföldi kamatszint és a nemzetközi pénzpiacok magas kockázati étvágya idején kiugró mértékben elterjedt devizahitel-felvétel általános (a lakossági, a vállalkozói és az önkormányzati szektorban is jellemző), különösen kockázatos eladósodottsághoz vezetett. Ez hosszabb távon is aláaknázza a magyar gazdaság várható növekedési teljesítményét.

ÜZLETI KÖRNYEZET ÉS INTÉZMÉNYI FOLYAMATOK A KÉTEZRES ÉVTIZEDBEN

Az üzleti környezet alakulását vizsgáló összehasonlító nemzetközi felmérések visszatükrözik a kétezres évtized – kelet-közép-európai összevetésben kevésbé kedvező – magyar makrofolyamatait. A kisvállalkozások alulfejlettsége, amelyet már a kilencvenes évek közepén is számottevő növekedési korlátnak tekinthettünk (Gábor R. 1997, Laky 1998), ma is fennáll (Bartha 2011). Eközben a nagyvállalati tőkebefektetések szempontjából mérvadó üzleti környezeti mutatók szerint az elmúlt tíz év során Magyarország pozíciója a többi visegrádi országhoz képest egyértelműen romlott, akár az aggregált versenyképességi, akár a kormányzati hatékonyságot vizsgáló indikátorokat tekintjük (Bartha 2010). 2009-re a nemzetközi felmérések jelzőszámainak döntő többsége azt mutatja, hogy a magyarországi üzleti környezet már nemcsak a csehországihoz, de a lengyelhez vagy a szlovákhhoz mérten is kedvezőtlenebb lett, és az ország relatív pozíciója az utolsó két évben sem változott érdemben. A vállalati működés szabályozási feltételei és az adminisztrációs terhek tekintetében viszont Magyarország megítélése 2008 óta viszonylag jó: közel hasonlóan vonzó feltételeket kínál a vállalkozásoknak, mint a régióban legkedvezőbb megítélésű Szlovákia, és lényegesen kedvezőbbet mint például

Csehország vagy Lengyelország (lásd az [Adattárban](#)). Az üzleti környezet megítélésekor azonban a vállalkozások a szabályozás mellett még két másik szempontra is kiemelten koncentrálnak: egyrészt az összes adóterhelés mértékére és kiszámíthatóságára, másrészt az adott térségben biztosított közösségi szolgáltatások (ezen belül is elsősorban az oktatás, illetve a közlekedés-szállítási infrastruktúra) minőségére (Seibert 2006). Márpedig Magyarország az oktatást és az adózást tekintve egyaránt növekvő versenyhátránnyal szembeül a visegrádi térség többi országához képest. Ezt az értékelést tükrözik a Német–Magyar Ipari és Kereskedelmi Kamara üzleti környezeti felmérései is: a térségben meghatározó német vállalatok a potenciális befektetői helyszínek közötti választáskor Csehországot már az évtized közepe óta, Lengyelországot pedig az utolsó három évben a legkedvezőbb üzleti környezetet kínáló országokként tartják számon. A *Doing Business* rangsora (WBG 2009) szerint Magyarország csak arra volt képes, hogy a válság időszakában kritikusan számító megítélésén némileg javítva, 2010–2011-re visszakapaszkodjon a német vállalatok regionális befektetési rangsorának negyedik helyére (NMIKK 2011, 34. o.). Nemcsak a nemzetközi összehasonlító rangsorok, hanem a potenciális befektetők preferenciáinak alakulása is azt mutatja tehát, hogy a kétezres évtized második felére a magyarországi üzleti környezet relatív megítélése romlott a többi visegrádi országgal összevetve – a 2009-es válságellenes intézkedésekkel ugyanakkor a további pozícióromlást sikerült megállítani. Ami a foglalkoztatási következményeket illeti, egyértelműnek látszik, hogy a 2000 utáni időszak gazdasági növekedésében a termelékenység javulásának van meghatározó szerepe. Harasztosi (2011, 14–15. o.) számításai szerint a 2001 utáni időszakban a termelékenység magyarázza a magyar növekedés 74 százalékát. A tőke növekedési hozzájárulása 16 százalékra csökkent, a foglalkoztatásé pedig – hasonlóan a kilencvenes évek második feléhez – marginális maradt, mindössze a növekedés 2 százalékát magyarázza. A pozitív foglalkoztatási következmények még a szolgáltatószektorban is mérsékeltek voltak (uo. 18. o.), ami vélhetően részben az üzleti környezet fokozatos romlására vezethető vissza.